

20 ASRNING 20-50 YILLARI O'ZBEK NASR VA NAZIMDA ERK VA ERKSIZLIK MASALASINING BADIY TALQINI

Narziqulov Rabbim

Navoiy Innovatsiyalar Universiteti Filologiya va tillarni o'qitish kafdrasi O'zbek tili va adabiyot
yo'nalishi 4-kurs talabasi

Rajabov Faxriddin Toshpulatvich

Ilmiy rahbar

Annotatsiya: Mazkur maqolada 20-asrning 20–50-yillarida o'zbek adabiyotida erk va erksizlik masalasining badiiy talqini tahlil qilinadi. Ushbu davr ijtimoiy-siyosiy jarayonlari, xususan, mustamlakachilikning tugashi, sovet mafkurasi ta'siri va urush yillari o'zbek adabiy muhitiga chuqur ta'sir ko'rsatdi. Nasr va nazmda erkinlik, milliy ozodlik, shaxsiy qadr-qimmat masalalari turli badiiy uslub va janrlar orqali ifoda etildi. Adabiy jarayonda Cho'lpon, Fitrat, Oybek, G'afur G'ulom, Hamid Olimjon kabi ijodkorlarning asarlarida erk va erksizlik motivlari, ijtimoiy adolat, inson erki, milliy ongning uyg'onishi va uni bo'g'uvchi kuchlar masalasi keng yoritildi. Maqolada shoir va yozuvchilarning badiiy qarashlari hamda davr mafkurasi ta'sirida shakllangan adabiy obrazlar tahliliy yondashuv asosida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: O'zbek adabiyoti, 20-asr, nasr, nazm, Cho'lpon, Fitrat, Oybek, G'afur G'ulom, Hamid Olimjon, erk, erksizlik, milliy ozodlik, badiiy talqin, sovet mafkurasi.

20-asrning 20–50-yillari o'zbek adabiyoti tarixida murakkab va keskin ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar davri sifatida e'tirof etiladi. Bu yillar milliy mustaqillikka intilish, sovet mafkurasi bosimi, siyosiy ta'qiblar, urush yillarining fojialari hamda ijtimoiy ongda yuz bergan keskin burilishlar bilan xarakterlanadi. Aynan shu jarayonlar o'zbek nasr va nazmda erk va erksizlik masalasining badiiy talqinini shakllantirdi. Adabiyot jamiyat hayotining in'ikosi sifatida inson erki, milliy ozodlik, shaxsiy huquq va erkinlikning qadri, shuningdek, ularning cheklanishi yoki butunlay yo'qolishi kabi dolzarb masalalarni badiiy yoritishga intildi. Mazkur davrda Cho'lpon, Fitrat kabi milliy uyg'onish adabiyotining vakillari ijodida erk masalasi milliy istiqloq, ozodlik va adolat tushunchalari bilan chambarchas bog'liq holda talqin qilindi. Ammo sovet mafkurasi ta'siri kuchaygani sari bu kabi qarashlar mafkuraviy bosim ostiga olingan, milliy adabiy muhitda erkinlik g'oyalari siyosiy ayblovlar soyasida qoldi. Shunga qaramay, Oybek, G'afur G'ulom, Hamid Olimjon kabi yozuvchi va shoirlarning asarlarida erk masalasi yangi badiiy shakllarda, ko'pincha ramziy ifodalar vositasida davom etdi.

Shu bois 20–50-yillar o'zbek adabiyotida erk va erksizlik mavzusi ikki qutbda — milliy uyg'onish davri adiblarining erkinlikka chorlovchi asarlari va sovet mafkurasi

ta'siridagi ijod namunalarida namoyon bo'ladi. Bu esa o'zbek adabiy jarayonida faqat estetik hodisa emas, balki ijtimoiy-tarixiy va mafkuraviy kurashlarning badiiy aks-sadosi sifatida ham alohida ilmiy tadqiqot obyektiga aylanadi. 20-asrning 20–50-yillari o'zbek adabiyoti nafaqat estetik taraqqiyot, balki ijtimoiy-siyosiy jarayonlar ta'sirida shakllangan murakkab adabiy jarayonlar bilan ajralib turadi. Bu davrda erk va erksizlik masalasi adabiyotning eng muhim mavzularidan biri bo'lib, nasr va nazm janrlarida o'zining turfa badiiy talqinlarini topdi. Ayniqsa, jadidchilik adabiyoti, sovet mafkurasi davrida yaratilgan asarlar hamda urush yillari adabiyoti ushbu masalani yoritishda alohida bosqichlarni tashkil etadi. 20-yillarda jadid adabiyoti vakillari — Cho'lpon, Fitrat, Abdulhamid Sulaymon o'g'li (Fitrat), Abdulla Qodiriy va boshqa ijodkorlarning asarlarida erk masalasi millatning uyg'onishi, milliy ozodlik, inson huquqi va erkinligining himoyasi sifatida ko'tarildi. Cho'lponning she'riyati inson erkinligi, vatan ozodligi, milliy o'zlikni anglash g'oyalari bilan yo'g'rilgan bo'lsa, uning nasriy asarlarida ham erkinlik va erksizlikning o'tkir dramatik manzaralari badiiy yoritilgan. Fitrat o'zining nasriy va dramatik asarlarida xalqning ozodlikka intilishi, erkning qadri va uning yo'qotilishi oqibatlarini fojiali tarzda ko'rsatdi. Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani ham erk va erksizlik masalasini ijtimoiy-tarixiy voqealar zaminida ko'rsatib, millat taqdiri, insoniy qadr-qimmat, muhabbat va erkinlikning bir-biri bilan bog'liqligini ochib berdi. 30-yillar esa o'zbek adabiyotida erkinlik masalasi siyosiy bosim va mafkuraviy nazorat ostiga tushgan davr bo'ldi. Cho'lpon, Fitrat, Qodiriy kabi erk va ozodlik g'oyalarini ilgari surgan adiblar qatag'on qilindi, ularning asarlarida aks etgan erkinlik ruhi "millatchilik" yoki "sovet mafkurasiga zid" deya talqin qilindi. Shu bilan birga, sovet mafkurasi ta'sirida yozilgan asarlarda erk masalasi ko'pincha "xalqning kommunistik yo'l bilan ozod bo'lishi" g'oyasi bilan almashtirildi. Bu davrda Oybek, G'afur G'ulom, Hamid Olimjon kabi ijodkorlarning asarlarida erk masalasi mafkura bilan uyg'unlashgan holda ifodalandi. Masalan, Oybekning "Qutlug' qon" romani millat erki, ozodligi masalalarini sovet mafkurasi doirasida talqin qilgan bo'lsa, G'afur G'ulom she'riyatida insonning mehnat orqali erki va kelajakka ishonchi kuylanadi. Hamid Olimjon ijodida esa erk va muhabbat motivlari shaxsiy hayot bilan ijtimoiy erkinlik tushunchalari bilan uyg'unlashadi. Ikkinchi jahon urushi yillari o'zbek adabiyotida erk masalasi yangi bosqichda talqin qilindi. Bu davr asarlarida erkinlik Vatan ozodligi, mustaqillikni himoya qilish, bosqinchilarga qarshi kurash motivlari orqali yoritildi. Urush yillaridagi she'riyatda jasorat, fidoyilik, yurt erki uchun kurash markaziy mavzuga aylandi. G'afur G'ulomning "Sen yetim emassan" she'ri insoniy hamjihatlik va ozodlikka ishonchni aks ettirgan bo'lsa, Hamid Olimjonning "Semurg" dostoni xalqning erkka bo'lgan intilishi, ozodlik orzularining timsoli sifatida maydonga chiqdi. Shu tariqa, urush yillarida erk masalasi umumxalq erkinligi, ozodlik va tinchlik uchun kurash ramzi sifatida talqin qilindi. 50-yillarga kelib adabiyotda erk va erksizlik masalasi yanada murakkab ko'rinishda davom etdi. Sovet mafkurasi hali ham

hukmron bo'lsa-da, Oybek, Mirtemir, Zulfiya kabi ijodkorlarning asarlarida insonning ichki erki, shaxsiy ozodlik, muhabbat va ijtimoiy erkinlik masalalari nozik badiiy vositalar bilan ifodalanib bordi. Bu davr asarlarida erk ko'pincha ramziy obrazlarda — tabiat manzaralari, muhabbat tasvirlari yoki xalq hayoti voqealarida yashirin tarzda ifodalangan bo'lsa-da, ularning barchasi milliy adabiyotda erk masalasining uzluksiz davom etayotganini ko'rsatadi. Demak, 20–50-yillar o'zbek nasr va nazmida erk va erksizlik masalasi ko'p qirralarda talqin qilindi: jadid adabiyotida — milliy uyg'onish va ozodlikka chorlovchi motivlar orqali; 30-yillarda — mafkuraviy bosim ostida erkinlikning cheklanishi bilan; urush yillarida — vatanparvarlik va ozodlik uchun kurash obrazlari orqali; 50-yillarda esa — insoniy ozodlik va shaxsiy erkinlik masalalarining ramziy va nozik ifodalarida. Shu tariqa, mazkur davr adabiyoti erk va erksizlik mavzusini ijtimoiy-tarixiy jarayonlar bilan chambarchas bog'lab, o'zbek adabiy tafakkurining eng muhim qirralaridan birini yuzaga chiqardi. 20-asrning 20–50-yillari o'zbek adabiyoti tarixiy, siyosiy va mafkuraviy jarayonlar bilan uzviy bog'liq bo'lib, ayniqsa erk va erksizlik masalasi ijodkorlar uchun eng dolzarb mavzulardan biri sifatida shakllandi. Bu davrni tahlil qilishda, birinchi navbatda, adabiyotning ijtimoiy funksiyasi va mafkuraviy nazorat sharoitida qanday yo'nalganini ko'rish muhimdir. Jadid adabiyoti vakillarining asarlarida erkinlik g'oyasi millatni uyg'otish, mustamlakachilikdan ozod bo'lish, ma'rifat orqali taraqqiyotga erishish yo'lida ko'rilsa, sovet mafkurasi davridagi asarlarda esa erk ko'proq kollektiv manfaat, sinfiy tenglik va kommunistik kelajak tushunchalari bilan uyg'unlashtirildi. Cho'lpon she'riyati va nasri erkning lirizm va fojiviy manzaralar orqali tasvirlanishining yorqin namunasi bo'lib, unda insoniy qadr-qimmat, milliy ozodlik, shaxsiy erkinlik g'oyalari ustuvorlik qildi. U yaratgan obrazlar inson qalbining erksizlikdan qiynalishini, ozodlikka tashnaligini ochib berar edi. Fitratning asarlarida esa erk masalasi tarixiy va siyosiy kontekstda, xalqning o'zligini anglash va milliy mustaqillikka intilish motivlari orqali ifodalangan. Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani erk masalasini milliy tarix zaminida tahlil qilib, insoniy muhabbat, erkinlik va ijtimoiy adolat o'rtasidagi ziddiyatlarni ochib berdi. Bu ijodkorlarning barchasi erk masalasini shaxsiy va milliy taqdir darajasida ko'targanligi bilan o'z davrida yangilik yaratdi. 30-yillardagi qatag'on davri tahlil qilinar ekan, adabiyotda erk masalasi qanday mafkuraviy bosim ostida qoldirilgani yaqqol ko'zga tashlanadi. Erkinlikni targ'ib qilgan ijodkorlar "xalq dushmani" sifatida ta'qib qilinib, ularning asarlari taqiqlanadi. Bu holat erk masalasining adabiy ifodasini cheklab qo'ysa-da, ijodkorlar ramziy, timsoliy ifodalar orqali erk g'oyasini yashirin tarzda yetkazishga intildilar. Oybekning "Qutlug' qon" romanida milliy o'zlik va erk masalasi sovet mafkurasi doirasida talqin qilinsa ham, undagi tarixiy motivlar orqali erkinlik orzulari yashirin shaklda ifodalanadi. Hamid Olimjon va G'afur G'ulomning she'riyatida esa erk ko'proq mehnat, vatanparvarlik, ijtimoiy tenglik obrazlari orqali ifodalanadi. Ikkinchi jahon urushi davridagi adabiy jarayonlarni tahlil qilar ekanmiz,

erk masalasi umumxalq erki, Vatan ozodligi va tinchlikni himoya qilish g'oyalari bilan uyg'unlashganini ko'ramiz. Bu davrda yaratilgan asarlar xalqni birlashtirish, erksizlikka qarshi kurash ruhini ko'tarish vositasi bo'ldi. G'afur G'ulomning "Sen yetim emassan" she'ri milliy birlik va erk g'oyasini insoniy mehr va hamjihatlik orqali talqin qilgan bo'lsa, Hamid Olimjonning "Semurg" dostoni erk va ozodlik orzularining timsoliy ifodasiga aylandi. Bu asarlar erkning nafaqat siyosiy, balki ruhiy-axloqiy mazmun kasb etganini ko'rsatadi. 50-yillarda adabiyotda erk masalasining tahlili yanada murakkab bo'ldi. Sovet mafkurasi hukmron bo'lishiga qaramay, ijodkorlar shaxsiy erkinlik, muhabbat va inson qalbidagi ozodlik orzularini turli badiiy vositalar orqali ifodaladilar. Oybek, Zulfiya, Mirtemir asarlarida erk masalasi ko'proq tabiat, muhabbat va mehnat timsollari orqali ramziy tarzda berildi. Bu esa adabiyotning mafkuraviy nazorat ostida bo'lsa-da, erk g'oyasidan voz kechmaganini ko'rsatadi. 20–50-yillar o'zbek adabiyotida erk va erksizlik masalasi tarixiy davrning ijtimoiy-siyosiy sharoitlari bilan uzviy bog'liq holda rivojlangan. Jadid adabiyotida erk — milliy ozodlik va uyg'onishning asosiy ramzi bo'lsa, sovet davri adabiyotida u mafkuraviy shaklga solingan holda ifodalanadi. Urush yillarida erk masalasi vatanparvarlik va birlik timsoliga aylansa, keyingi davrda u ko'proq shaxsiy va ruhiy ozodlik darajasida talqin qilinadi. Shu tariqa, mazkur davr adabiyoti erk va erksizlikning badiiy ifodasi orqali milliy tafakkurning uzluksiz rivojini va xalq ongida erkinlik g'oyasining barqaror yashab kelganini ko'rsatadi. 20-asrning 20–50-yillari o'zbek adabiyoti erk va erksizlik masalasining turli qirralarda badiiy talqin etilishi bilan ajralib turadi. Bu davr adabiy jarayonlarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, adabiyot jamiyatning ijtimoiy-siyosiy hayotiga bevosita ta'sir ko'rsatgan va unda yuz bergan keskin burilishlarning in'ikosi sifatida namoyon bo'lgan. Jadid adabiyoti vakillari Cho'lpon, Fitrat, Abdulla Qodiriy singari ijodkorlar erkni milliy uyg'onish, ozodlik va shaxsiy qadr-qimmatning ramzi sifatida kuyladilar. 30-yillardagi mafkuraviy bosim va qatag'on davrida erk masalasi cheklangan bo'lsa-da, Oybek, Hamid Olimjon, G'afur G'ulom kabi adiblarning asarlarida u sovet mafkurasi doirasida bo'lsa ham, ramziy va ma'naviy qiyofada ifodalandi. Urush yillarida erk masalasi xalqning ozodligi va Vatan himoyasi bilan uyg'unlashib, erkinlikni himoya qilishning badiiy ramziga aylandi. 50-yillarda esa adabiyotda erk g'oyasi yanada nozik badiiy shakllarda, tabiat, muhabbat, mehnat va inson qalbidagi ruhiy ozodlik timsollari orqali davom etdi. Shu tariqa, mazkur davr o'zbek nasr va nazmida erk va erksizlik masalasi nafaqat adabiy mavzu, balki xalqning milliy ongida yashab kelgan ozodlik orzularining badiiy ifodasi sifatida shakllandi.

Xulosa qilib aytganda, 20–50-yillar o'zbek adabiyoti erk va erksizlikni yoritishda ikki asosiy yo'nalishni namoyon qildi: bir tomondan, milliy uyg'onish g'oyalari asosida erkinlikni kuylagan adabiyot, ikkinchi tomondan esa, sovet mafkurasi ta'sirida erkni sinfiy manfaat va kollektiv ozodlik ramzida talqin etgan asarlar. Biroq har qanday mafkuraviy bosim va

taqiqlarga qaramay, o'zbek adabiy tafakkurida erk masalasi uzluksiz davom etib, milliy o'zlikni anglash va ozodlikka intilishning badiiy ko'zgusiga aylandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Cho'lpon. Kecha va kunduz. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1991.
2. Cho'lpon. Tanlangan asarlar. — Toshkent: Ma'naviyat, 2004.
3. Fitrat. Hind ixtilochilari. — Toshkent: Ma'naviyat, 1992.
4. Fitrat. Saylanma. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2000.
5. G'afur G'ulom. Sen yetim emassan. — Toshkent: Yosh gvardiya, 1942.
6. G'afur G'ulom. Tanlangan asarlar. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1976.
7. Hamid Olimjon. Ko'klam. — Toshkent: O'zbekiston davlat nashriyoti, 1935.
8. Hamid Olimjon. Tanlangan asarlar. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1966.
9. Oybek. Qutlug' qon. — Toshkent: O'zbekiston davlat nashriyoti, 1940.
10. Oybek. Navoiy. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1945.
11. Qahhor, Abdulla. Qo'shchinor chiroqlari. — Toshkent: O'zbekiston davlat nashriyoti, 1951.
12. Qodiriy, Abdulla. O'tkan kunlar. — Toshkent: O'zbekiston davlat nashriyoti, 1926.

